

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยาง หมู่ 2 อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่” มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษา 2 ประการ คือ 1) เพื่อให้ ทราบถึงความเกี่ยวเนื่องระหว่างทุนทางสังคมกับชุมชน เข้าใจว่าทุนทางสังคมช่วยเอื้อประโยชน์ และส่งผลต่อชุมชนอย่างไรบ้าง 2) เพื่อให้รู้ และเข้าใจในบทบาทขององค์กรภายนอกชุมชนที่ส่งผลในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยาง และให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของชุมชนและองค์กรภายนอกชุมชนในการช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน โดยมีการนำแนวคิดทฤษฎีเรื่อง ทุนทางสังคม ประชาสังคม และการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้ามาใช้ในการวิเคราะห์

ทุนทางสังคมเป็นวิถีคิดในการจัดการชุมชนโดยชุมชนเอง เป็นจัดการกับระบบคุณค่าต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน โดยสิ่งเหล่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ความไว้วางใจกัน เคารพ ศรัทธา เอื้ออาทรต่อกัน ช่วยให้เกิดพลังชุมชนในการแก้ปัญหา พัฒนาชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดี และความเข้มแข็งของชุมชน ที่แสดงออกมาในรูปแบบของความร่วมมือกัน เพื่อพัฒนาชุมชนของคนในพื้นที่ ซึ่งอาจจะมียุทธศาสตร์ภายนอกเข้ามาเสริมแรงให้ชุมชน แต่จุดสำคัญคือตัวของชุมชนเอง ในการที่ชุมชนดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ จำเป็นที่จะต้องมีความสำนึกในการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ต้องการจะทำประโยชน์เพื่อชุมชนด้วยความรู้สึกรักและห่วงแหน เมื่อคนในชุมชนเกิดสำนึกพลเมืองประชาชนก็จะให้ความร่วมมือในการดำเนินงานอย่างเต็มที่ ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานตั้งแต่กระบวนการเริ่มคิด ร่วมตัดสินใจ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ตรงตามความต้องการ แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ประชาสังคม และการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก

ชุมชนบ้านคลองยางได้มีการนำทุนต่าง ๆ มาใช้ในการอนุรักษ์ป่าชายเลน ซึ่งทุนเหล่านั้นต่างเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคม ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม เช่น ทุนมนุษย์ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทรัพย์ ทุนแรงงาน ต่างก็เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานการอนุรักษ์ป่าชายเลน ตลอดจนประเพณี วัฒนธรรมชุมชน อีกทั้งความเป็นกลุ่มก้อนของชุมชน สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อการเกิดทุนทางสังคมบริบทของสังคมยังเป็นตัวกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน รวมไปถึงการสำนึกในหน้าที่ของตัวเองในการที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่

ปาชายเลนของชุมชน ทั้งยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็ความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความศรัทธา โดยระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และหลักศาสนา ทั้งศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ ซึ่งความแตกต่างทางศาสนาไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชนบ้านคลองยางแต่อย่างใด

พัฒนาการในการดำเนินงานอนุรักษ์และฟื้นฟูปาชายเลนของชุมชนบ้านคลองยาง

เมื่อมีการยกเลิกสัมปทานป่าโกงกาง ทำให้ชาวบ้านบุกรุกปาชายเลนโดยไม่สามารถควบคุมได้ ทำให้ปาชายเลนในพื้นที่เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง ส่งผลกระทบต่อการยังชีพของคนในชุมชน ทำให้ชาวชุมชนบ้านคลองยางเริ่มตระหนักถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของปาชายเลนที่เกิดขึ้น เกิดการรวมกลุ่มกันพูดคุยถึงประเด็นปัญหา และนำไปปรึกษากับผู้นำชุมชนเพื่อให้มีการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในเบื้องต้นนั้นมีการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหากันเอง แต่ด้วยความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูปาชายเลนของชาวชุมชนบ้านคลองยางมีน้อย อีกทั้งยังคังมีผู้ที่เข้าไปลักลอบตัดไม้ในปาชายเลน ทำให้ผู้นำชุมชนต้องไปขอความช่วยเหลือจากสถานีพัฒนาทรัพยากรปาชายเลนที่ 24 (กระบี่) ซึ่งดูแลพื้นที่ปาชายเลนชุมชนบ้านคลองยางโดยตรง เพื่อให้เข้ามาให้ความรู้แก่ชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูปาชายเลน และจัดตั้งกลุ่มราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ทะเลและชายฝั่ง (รสทช.) ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลพื้นที่ปาชายเลนในชุมชน อีกทั้งชุมชนยังได้รับความช่วยเหลือจากภาคส่วนต่าง ๆ เพิ่มเติม เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลคลองยาง มูลนิธิรักษ์ไทย ฯลฯ ทำให้การแก้ไขปัญหาดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง และประสบความสำเร็จ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์และฟื้นฟูปาชายเลน คือ การที่ชาวชุมชนมีความร่วมมือกัน จากการศึกษาพบว่าจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์และฟื้นฟูปาชายเลน มาจากการที่ชาวชุมชนบ้านคลองยางได้ตระหนักถึงสิ่งที่กระทบกับวิถีชีวิตโดยตรง ทำให้เกิดแนวความคิดการแก้ปัญหาขึ้นมาด้วยตัวชุมชนเอง มีการพูดคุย รวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญห และมีการขอความร่วมมือจากองค์กรภายนอกเพื่อเข้ามาเสริมแรงในการดำเนินงาน

ทุนทางสังคมที่ช่วยเอื้อประโยชน์ เกื้อหนุน และส่งผลต่อชุมชนบ้านคลองยาง

จากการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมมีความสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูปาชายเลนเป็นอย่างมาก ชาวชุมชนมีความช่วยเหลือเกื้อกูล ไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความเอื้ออาทร รู้สึกร่วม

เจ้าของร่วมกัน มีจิตสำนึกสาธารณะ มีความสามัคคีกัน และยังมีความเชื่อถือ ศรัทธาต่อผู้นำ ชุมชน โดยสิ่งเหล่านี้สะท้อนผ่านการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนและหน่วยงานภายนอกได้ จัดขึ้นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน เมื่อมีการจัดกิจกรรมใด ๆ ก็ตามชาวชุมชนได้ให้ความ ร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นอย่างดี ส่งผลให้เกิดความสัมพันธอันดีและความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เพิ่มความสามัคคีในชุมชน กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนเป็นไปด้วยความสมัครใจของ คนในชุมชนซึ่งสิ่งเหล่านี้จะส่งผลดีต่อชุมชน

ผู้นำชุมชนก็มีส่วนในการสนับสนุน ส่งเสริมให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนประสบความสำเร็จได้มากขึ้น โดยการที่ผู้นำชุมชนเป็นผู้ประสานงานทั้งภายในชุมชนและองค์กรภายนอก ชุมชนเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำชาวชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อีก ด้วย ผู้นำชุมชนของชุมชนบ้านคลองยางเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นเวลานาน อีกทั้งผู้นำ ชุมชนบางคนยังเป็นคนในพื้นที่ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติกันอยู่เป็นพื้นฐาน การเป็นเครือญาติ กันยิ่งทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นกลุ่มพวกเดียวกันมีความไว้วางใจต่อกันและอยากเข้าร่วม กิจกรรม ผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวชุมชนเข้าร่วมทำ กิจกรรมกับชุมชน

หลักศาสนาที่มีผลต่อระบบคิดของชาวชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องของหน้าที่หลักของ มุสลิม และการแก้ไขในสิ่งที่ผิดพลาด ทำให้ในการดำเนินกิจกรรมมักจะได้รับความร่วมมือจาก ชาวชุมชนเป็นอย่างดีอยู่เสมอ โดยชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองยางไม่มีการแบ่งแยกศาสนา และไม่มีความขัดแย้งกันระหว่างมุสลิมและชาวไทยพุทธ มีการปรับตัวเข้าหากันได้อย่างกลมกลืน

จากการที่ชาวบ้านประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าชายเลน จนทำให้เกิด ผลกระทบต่อวิถีชีวิตร่วมกัน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการที่จะแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ร่วมมือ กันเพื่อแสวงหาแนวทางที่ดีที่สุดในการจัดการกับปัญหา ทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิด จิตสำนึกสาธารณะ จากการที่ได้มีการปรึกษาหารือกัน รับฟังข้อเสนอแนะของกันและกัน ไม่ปิดกั้น ความคิดเห็น หลังจากการพูดคุยกันทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาที่ประสบอยู่ว่าเป็นสิ่งที่ กระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนส่วนใหญ่ หากไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาป่าชายเลน ชุมชนก็จะ ประสบกับปัญหาการยังชีพ จากเหตุการณ์นี้เองทำให้ชาวชุมชนได้ตั้งทุนทางสังคมขึ้นมาใช้แก้ไข ปัญหา ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนได้ถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการ ทำให้ปัญหาที่มีอยู่ได้รับการ แก้ไขและสร้างความสามัคคีให้เพิ่มขึ้นในชุมชน ส่งผลให้การดำเนินการแก้ไขปัญหาลุ่วงไปได้ ด้วยดี ชุมชนประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมในชุมชนบ้านคลองยาง

ทุนทางสังคม เป็นเรื่องของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน และความไว้วางใจระหว่างกัน ความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน จะทำให้ชุมชนมีพลังในการดำเนินการต่าง ๆ ทุนทางสังคม เป็นรูปแบบของการสร้างองค์กรทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วยความไว้วางใจกัน บรรทัดฐาน/จารีต และการเป็นเครือข่าย ส่งผลให้สังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการรวมกลุ่มกันเป็นประชาคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นการใช้ชีวิตในสังคม โดยมีการมีส่วนร่วมทางสังคม ซึ่งทฤษฎีทุนทางสังคมนี้เป็นการให้คุณค่ากับ “เครือข่ายทางสังคม” ความเป็นเครือข่ายนี้ยังได้ช่วยสร้างทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน แต่การติดต่อสื่อสารดังกล่าวก็ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย ทุนทางสังคมได้ช่วยสร้างกระบวนการที่เกี่ยวกับด้านชีวิตและจิตใจ และทางเลือกใหม่ที่จะปรับปรุงและพัฒนาชีวิตส่วนบุคคล การติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นก็จะช่วยให้ผู้คนเกิดความตระหนักในเรื่องเกี่ยวกับผู้อื่นมากขึ้นและอยากที่จะรักษาลักษณะที่ดีของสังคมเอาไว้

การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน ก็จะเพิ่มศักยภาพในการทำงาน เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน ทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรงและมีพลังมากขึ้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น เพราะทุนทางสังคม ทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนดีขึ้นหากพวกเขามีความร่วมมือกัน และมีการแบ่งปันกัน และทุนทางสังคมยังช่วยหล่อเลี้ยงกลไกการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบเมื่อคนในชุมชนมีความไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคม ความไว้วางใจกันจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างทุนทางสังคม

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมในชุมชนบ้านคลองยาง จากการศึกษาสามารถสรุปข้อมูลทั้งปัจจัยภายในชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชน ได้ดังนี้

1. ปัจจัยภายในชุมชนที่ทำให้ชุมชนบ้านคลองยางดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนได้นั้นเกิดจาก ความไว้วางใจระหว่างกันของคนในชุมชน การมีความสัมพันธ์แบบเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน ยึดถือศาสนาเดียวกันส่งผลต่อระบบคิดของคนในชุมชน ชาวชุมชนตระหนักถึงรากเหง้า ประเพณี วัฒนธรรมร่วมกัน ทำให้เกิดความหวงแหนทรัพยากรของชุมชน ให้ได้ใช้

ประโยชน์ต่อไป มีความช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานเป็นอย่างดี และมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น

อีกทั้งโรงเรียนบ้านคลองยางนับได้ว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนบ้านคลองยางมีความสำคัญกับชุมชนเป็นอย่างมาก โรงเรียนบ้านคลองยางเป็นสถานที่ที่ทุกคนในชุมชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ ในการทำกิจกรรมภายในชุมชนก็ใช้สถานที่ของโรงเรียนในการจัดกิจกรรม อีกทั้งบทบาทของผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่ชาวชุมชนทุกคนสามารถเข้ามาปรึกษาหารือได้ และผู้นำชุมชนก็ให้คำแนะนำแก่ชาวบ้านได้เสมอ ศักยภาพและลักษณะของผู้นำชุมชนมีผลต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ยิ่งผู้นำเป็นคนในพื้นที่ และอาศัยในชุมชนก็จะยิ่งเข้าใจถึงประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนอยู่แล้ว ทำให้สามารถทำงานร่วมกับชุมชนได้เป็นอย่างดี มีความเป็นกันเอง ลักษณะเหล่านี้ นำมาซึ่งความศรัทธาและเชื่อถือของคนในชุมชน

2. ปัจจัยภายนอกชุมชน เป็นการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชนที่เหมาะสม ทั้งในเชิงเวลา อุปกรณ์ งบประมาณที่สนับสนุนให้แก่ชุมชนในการทำกิจกรรม ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้ในระยะยาว และอย่างต่อเนื่อง ไม่มากเกินไปจนทำให้ชุมชนเกิดภาวะฟุ้งเฟ้อ และไม่น้อยจนเกินไปจนทำให้ขาดความต่อเนื่อง ซึ่งปัจจัยภายนอกชุมชนเหล่านี้ ประกอบไปด้วย การสนับสนุนทางด้านวิชาการ การให้ความรู้แก่คนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ชุมชนเริ่มมีแนวคิดในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชายเลน ชุมชนบ้านคลองยางได้รับความช่วยเหลือจากสถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 24 (กระบี่) เข้ามาให้ความรู้ จัดอบรม และจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน เพื่อให้มีการดำเนินงานได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน ชุมชนได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากกองทุน มูลนิธิต่าง ๆ เช่น มูลนิธิรักษ์ไทย หน่วยงานของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ การสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ ชุมชนได้รับความช่วยเหลือจากชาวต่างชาติที่เข้ามาให้การสนับสนุนการอนุรักษ์ป่าชายเลน โดยได้มอบเรือให้แก่โรงเรียนเพื่อให้นักเรียนได้ใช้เข้าไปศึกษาป่าชายเลนอย่างใกล้ชิด และให้ชาวบ้านได้เข้าไปตรวจตราพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนบ้านคลองยางประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนนั้น คือการที่ชาวชุมชนบ้านคลองยางมีความไว้วางใจกัน เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินงานร่วมกันของคนในชุมชน เพราะเมื่อคนในชุมชนมีความไว้วางใจกันแล้ว การดำเนินงานก็จะเป็นไปอย่างราบรื่น ซึ่งความไว้วางใจเป็นปัจจัยร่วมที่สำคัญที่นักคิดเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคมได้เสนอไว้

บทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน

การสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆ เพื่อให้ชุมชนได้อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนอย่างเหมาะสม ต่อเนื่อง และยั่งยืน

1. สถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 24 (กระบี่) ให้ความรู้ จัดอบรม ปลูกจิตสำนึก และทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ชุมชนสามารถขอความช่วยเหลือ และขอคำแนะนำจากสถานีฯ สถานีฯ จึงเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทอย่างสูงในชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน

2. โรงเรียนบ้านคลองยาง และชุมชนมักจะร่วมกันคิดแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน ร่วมกันอยู่เสมอ โรงเรียนคือส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถานที่ฝึกอบรม และปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ให้แก่เยาวชน อีกทั้งยังเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรมต่างๆ อีกด้วย

3. องค์การบริหารส่วนตำบลคลองยาง มีบทบาทในการสนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนโดยการจัดโครงการปลูกป่าชายเลน และมีการกำหนดการอนุรักษ์ป่าชายเลนเอาไว้ในแผนสามปีอีกด้วย

4. มัสยิดมีบทบาทใกล้เคียงกับโรงเรียนบ้านคลองยาง ซึ่งเป็นสถานที่ที่ใช้ในการฝึกอบรมให้ความรู้ ประชุม และปลูกจิตสำนึกให้แก่ชาวชุมชนบ้านคลองยาง

5. มูลนิธิริรักษ์ไทย เข้ามาช่วยเหลือในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนในด้านงบประมาณเพื่อให้ชุมชนได้นำงบประมาณไปใช้ในการปลูกป่าโกงกางเพิ่มเติม

6. นักท่องเที่ยวชาวฮอลแลนด์ที่เคยประสบเหตุการณ์สึนามิเมื่อปี พ.ศ. 2547 เห็นความสำคัญของป่าชายเลน เมื่อทราบว่าโรงเรียนมีกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลน ทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้มอบเรือให้แก่โรงเรียนเพื่อให้นักเรียนได้เข้าไปศึกษาป่าชายเลนได้อย่างใกล้ชิด และให้กลุ่มอาสาสมัครได้ใช้เรือในการเข้าไปตรวจตราป่าชายเลน

ข้อเสนอแนะ

สำหรับการศึกษาในครั้งต่อไปนั้น ควรที่จะมีการศึกษาถึง

1. ศึกษาเปรียบเทียบทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย กับต่างประเทศว่ามีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร ลักษณะทุนทางสังคมของสังคมไทยเป็นอย่างไรและของต่างประเทศเป็นอย่างไร

2. ทูนทางสังคมเกิดขึ้นได้ในทุกสังคมหรือไม่ ทูนทางสังคมในบริบทสังคมเมืองและสังคมชนบทแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร และถ้าสามารถพัฒนาทูนทางสังคมขึ้นมาได้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไรบ้าง

3. ศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้ทูนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนลดลง เมื่อทราบสาเหตุที่ทำให้ทูนทางสังคมลดลงก็จะสามารถแก้ไขปัญหา และนำทูนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้พัฒนาชุมชนได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

4. การปรับตัวของทูนทางสังคมให้เข้ากับบริบทสังคมและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป การรักษาและพัฒนาทูนทางสังคมที่มีอยู่แล้วให้ดำรงอยู่ต่อไป และนำทูนทางสังคมที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด รวมทั้งการนำทูนทางสังคมไปปรับใช้ในการพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆ

ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน

1. เพื่อให้กลุ่มและองค์กรที่จัดตั้งขึ้นดำรงอยู่ต่อไป จำเป็นต้องมีการสร้างผู้นำรุ่นใหม่เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ โดยการปลูกจิตสำนึกรักษ์หวงแหนทรัพยากรป่าชายเลน ทั้งภาคประชาชนและเยาวชนในพื้นที่เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์ป่าชายเลน

2. การพัฒนาศักยภาพของผู้นำ โดยการศึกษาดูงานนอกพื้นที่ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานในพื้นที่

3. ควรพัฒนากลุ่มเครือข่ายด้านการอนุรักษ์ในพื้นที่ให้มีการประสานความร่วมมือขยายพันธมิตรเพื่อเป็นกำลังสำคัญในพื้นที่ในการร่วมอนุรักษ์ป่าชายเลนในระดับท้องถิ่น อีกทั้งสนับสนุนกิจกรรมที่เพิ่มศักยภาพของคนในชุมชน เพื่อสร้างความมั่นใจในการจัดการดูแลป่าชายเลนทรัพยากรในท้องถิ่นโดยชุมชนได้

4. งบประมาณในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ควรจัดตั้งเป็นกองทุนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มอนุรักษ์

5. จัดกิจกรรมที่เผยแพร่ผลงานด้านการอนุรักษ์เพื่อเป็นแบบอย่างการอนุรักษ์โดยอาจมีรางวัลให้กับผู้เข้าร่วมเพื่อขยายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ที่ยั่งยืน และส่งเสริมข้อมูลด้านวิชาการให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์จัดการทรัพยากรในท้องถิ่นได้อย่างเต็มที่

6. รัฐสามารถสร้างทูนทางสังคมขึ้นมาได้โดยทำให้การศึกษา สถาบันการศึกษาจะทำหน้าที่ถ่ายทอดทูนทางสังคมไปในรูปแบบของการปลูกฝังบทบาททางสังคมและบรรทัดฐาน จารีตทางสังคม ซึ่งการปลูกฝังนี้ต้องไม่หยุดอยู่แค่ในระดับประถมหรือมัธยมเท่านั้น แต่จำเป็นต้องปลูกฝังในระดับที่สูงขึ้นด้วย